

АФҒОНИСТОН ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ҲАЁТИДА ИСЛОМ ОМИЛИ

Жўраев Сардорбек Райимжон ўғли,

Олий Мажлис ҳузуридаги Қонунчилик муаммолари ва
парламент тадқиқотлари институти бош мутахассиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Афғонистон бошқарувидаги ўзига хос хусусиятлар, диний ва этник қарама-қаршиликларнинг шаклланишида ички ва ташқи таъсирларнинг роли ва миллий бирликка эришиши масалалари муҳокама қилинади. Шу билан бирга геосиёсий марказ сифатидаги Афғонистон назорати учун кетадиган қурашларда ички омиллардан хусусан, диний ва этник омилдан фойдаланишнинг истиқболдаги кўринишлари таҳлил қилинади.

Калим сўзлар: мазҳаб, пуштунлар, Толибон, ҳазоралар, инклюзив ҳукумат.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются особенности управления Афганистаном, роль внутренних и внешних влияний в формировании религиозно-этнических конфликтов, а также такие вопросы, как достижение национального единства. При этом анализируются возможные проявления использования внутренних факторов, в частности религиозного и этнического, в продолжающейся борьбе за контроль над Афганистаном как геополитическим центром.

Ключевые слова: секта, пуштуны, талибы, хазарейцы, инклюзивное правительство.

ABSTRACT

This article discusses the specific features of Afghanistan's administration, the role of internal and external influences in the formation of religious and ethnic conflicts, and the issues of achieving national unity. At the same time, prospects of using internal factors, especially religious and ethnic factors, in the struggle for control of Afghanistan as a geopolitical center are analyzed.

Keywords: sect, Pashtuns, Taliban, Hazaras, inclusive government.

КИРИШ

Афғонистондаги доимий тусга айланган конфликтларнинг ечими ҳамда миллий бирлик масалаларининг долзарблиги бугунги жиддий ва ўз ечимини топмай келаётган, ўз чегарасидан ташқари минтақа доирасида ҳам таъсирини сақлаб қолаётган муаммо сифатида кўринмоқда. Янги ҳукуматнинг келиши ҳамда Афғонистондаги ҳозирги вазиятнинг мавҳумлигича қолаётгани,

қаршилик ҳаракатлари ва терактларнинг тўхтовсиз давом этиши ҳамда диний ва этник хусусиятларни ўзида мужассам этган мураккаб гибрид кўринишдаги муаммолар ушбу мавзунинг долзарблигини ва ислом дини ҳамда унинг давлат бошқарувидаги ўрни ва таъсири, шу билан бирга имконият ва камчиликларни тадқиқ этишнинг аҳамияти долзарб эканини яна бир бор кўрсатмоқда. Расмий ҳукуматнинг ағдарилиши билан толиблар бошқарувидаги бу мамлакатнинг минтақадаги вазиятга таъсири Марказий Осиё давлатларининг юқори интеграцияни таъминлаши мумкин бўлган минтақавий режаларини бир қадар ўзгартириб юборди. Сўнгги йиллардаги ўзгаришлар нафақат минтақа доирасида, балки жаҳон сиёсий саҳнасида мамлакатнинг муҳим ролини кўрсатиб бермоқда.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Афғонистонда мавжуд вазиятнинг шакилланиши, этник ва қабилалараро муносабатларининг мураккаб табиати, манфаатдор томонлар билан ўзаро таъсирининг натижаси дея айтиш мумкин. Афғонистоннинг бугунги кунда Ислом Амирлиги дея юритилиши ҳамда Ислом динига нисбатан турли қарашларнинг шаклланиши ўз ўрнида салбий тушунчалар вужудга келтиришга уринишлар фаол давом этмоқда. Буни афғон диёрида барқарорликни тиклашга уринишлар ўз самарасини бераётган бир вақтда шимолий ҳудудларда “ИШИД” жангариларининг яна фаоллашаётгани, охириги вақтларда юз бераётган террорчилик ҳаракатларининг айнан ислом динининг шиалик мазҳабига эътиқод қилувчи ҳазораларга қаратилиши орқали этник ва диний омилларни қориштиришга уриниш ҳаракатларининг намоён бўлиши билан исботлаш мумкин.

Аслида Қуръонга ва мужтаҳидларнинг манбааларига, ислом дини тарихига юзланилса Ислом динининг инсонларни аҳил ва иноқ яшашларига ундаб, эзгулик сари интилишга чорлаб, ёмонликдан (қон тўкишдан) қайтарилган. Муқаддас Ислом динига амал қилган аждодларимиз ҳаётига назар ташласак тотувликда яшашгани ҳамда жамиятда ёрдамга муҳтож инсонлар ҳеч қачон эътиборсиз қолмаганига гувоҳ бўламиз. Ўз диндошларига қўлдан келганча ёрдам бериб ўзаро меҳр-мурувватли бўлишга ундовчи, бирликка чорловчи бу диннинг айнан Афғонистонда бундай функциялари тўла ишламаслик сабабини ўрганиш ва шу билан бирга муваффақиятли ечим тақдим этиш чораларини тадқиқ этиш миллий манфаатларимизга тўла мос келади. Бу борада Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг қуйидагича фикрларини келтириш мумкин: “Биз бутун жаҳон жамоатчилигига ислом динининг асл инсонпарварлик

моҳиятини етказишни энг муҳим вазифа, деб ҳисоблаймиз. Биз муқаддас динимизни азалий қадриятларимиз мужассамининг ифодаси сифатида беҳад қадрлаймиз. Биз муқаддас динимизни зўравонлик ва қон тўкиш билан бир қаторга қўядиганларни қатъий қоралаймиз ва улар билан ҳеч қачон мурося қила олмаймиз. Ислон дини бизни эзгулик ва тинчликка, асл инсоний фазилатларни асраб-авайлашга даъват этади”¹.

Сир эмаски, ҳар бир жамиятда диннинг инкор этиб бўлмас функциялари мавжуд. Мана шу функциялар жамият ҳаётини тартибга солиб, инсонларни бирлаштиришда юқори ўрин тутсада, эътиқоднинг турли даражалари ва диний бағрикенгликнинг етишмаслиги жамиятда мураккаб вазиятни вужудга келтириши мумкин. Бу жиҳатдан динга, хусусан ислонга бўлган ёндашувни уч турга ажратиш мумкин: **радикал, мўтадил ва нейтрал**. Бу позицияларнинг этносиёсий тус олиш ҳолатлари эса бир қанча давлатлар қатори Афғонистон тажрибасидан ҳам маълум. Ислон ҳуқуқшунослиги бўйича олим Абдулҳаким Шаръий Жузжоний “Афғонистон давлат ҳуқуқий қонуниятлари ва тамойилларини билиш Афғонистонда ички вазият ва ташқи сиёсатдаги бўлажак тараққиётни айтиб бериш имкониятларини бериши мумкин” дея таъриф берган эди. Фикримизча, Афғонистонда расмий қонуннинг мавжуд бўлмагани фикҳий масалаларда махсус билим талаб этилишига, бу эса оддий аҳолининг аввалги расмий ҳуқумат ёки масъул шахсларга эмас, балки муллаларга ва маҳаллий етакчиларга эргашишларига сабаб бўлган.

Бироқ мамлакатдаги оғир инқироз шароити фақатгина диний ва ички омиллар билан боғлиқ дейиш хатодир. Гарвард университетининг олимлари Роберт Д.Кревс ва Амин Тарзийнинг ҳаммуаллифликдаги “The Taliban and the Crisis of Afghanistan”² асарида Афғонистон билан боғлиқ геополитик манфаатлар ва Толибоннинг ҳокимиятга даъвогар куч сифатида вужудга келиши, ташқи таъсир ва алоқалар, хусусан Покистоннинг бу борадаги ўрни ҳақида батафсил тўхталиш билан бирга, этник масалаларда пуштунларнинг ролига алоҳида эътибор қаратган. Унда Толибон эволюцияси, Марказий Осиё бирлашуви масаласи ва талаблари очиб берилган. Асарнинг иккинчи бобида Неъматуллоҳ Нужумий Толибон етакчиларининг баъзилари Деобандий ислон мактабининг Ҳанафий мазҳаби йўналишига содиқ эканликларини даъво қилишса-да, уларнинг диний таълимотлари ҳатто Афғонистоннинг ўзидаги ёки

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 19.09.2017 куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидагинутқи.<https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>

²Robert D. The Taliban and the Crisis of Afghanistan. Harward University Press 2009. –P. 107-108.

хориждаги таниқли диний етакчилар, жумладан, бошқа Деобандий диний уламоларнинг ёки Қоҳиранинг ал-Азҳар университетидаги халқаро миқёсда ҳурматга сазовор муассаса уламолари томонидан маъқулланмаган. Гарчи Покистон мактабларнинг ўқув дастурлари афғон тизимидагига қараганда кенгроқ кўринсада, Покистон мактабларидаги таълимотларда Афғонистон тарихи, маданияти ёки иқтисодиёти, Афғонистонда этник ва диний бирликда яшашнинг аҳамияти ҳеч қачон тилга олинмаган³.

Толибонга ҳайрихоҳ томонларнинг ҳам позицияларини кузатиб бориш муҳим саналади, бу борада АҚШнинг United States Institute of Peace маркази томонидан берилган маълумотга кўра, Покистон, Хитой, Туркменистон ва Россия Толибон бошқарувидаги ҳукуматнинг мавжуд эканидан манфаатдорлиги ва интеграциянинг кузатилиши эҳтимоли юқори экани илмий асос ва фактлар билан далилланган ҳолда келтирилади⁴. Буларнинг асосий сабабларини эса геостратегик манфаатлар билан изоҳлаш мумкин.

Шунга қарамай аксари пуштунлардан иборат толибларни ҳокимиятга келишига кўмаклашган кучларнинг айнан пуштунларга қарши бошқа этник гуруҳларни ҳам қўлламоқда деган фикрга келиш мумкин. Сабаб сифатида назоратни қўлдан чиқармаслик учун “Бўлиб ташла ва ҳукумронлик қил” усулидан самарали фойдаланиш мақсадида муҳолиф томонни ҳам қўллаб қуватланаётганини тахмин қилиш мумкин. Бунда диний омил афғон миллати менталитетида муҳим рол ўйнаши ҳисобга олинса, ташқи кучлар айнан шу томонга урғу бериши табиийдир.

Афғонистонда шу вақтгача асосан ислом байроғи остидаги партиялар кўзга кўринади, уларга: Афғонистон Ислом Партияси, Афғонистон Ислом Жамияти, Афғонистон Исломий Инқилоби Ҳаракати (АИИХ), Афғонистонни Қутқариш Миллий Фронти, Афғонистон Миллий Исломий Фронти, Афғонистон Озодлиги Исломий Иттифоқи каби партияларни киритиш мумкин. Эътиборли жиҳати шундаки, бу партиялар айниқса совет босқинчилигига қарши кураш учун диний омилни танлаган. Ва бунда ислом ва унга доир шиорлар фаол қўлланиши орқали аксарияти мусулмон бўлган Афғон жамоатчилигини ўзига тортган. Бирок, умумий душман бартараф этилсада, миллий бирликни сақлаб бўлмади.

Афғонлараро миллий ярашув учун ҳаракатлар ўтган асрнинг охириги чорагидан буён давом этиб келмоқда ва қарийб ярим асрдан бери ечимини

³Robert D. The Taliban and the Crisis of Afghanistan. Harward University Press 2009. –P. 107-108.

⁴United States Institute of Peace. Afghanistan-Pakistan Ties and Future Stability in Afghanistan NO. 175 | August 2021. Ҳавола: https://www.usip.org/sites/default/files/202108/pw_175afghanistan_pakistan_ties_and_future_stability_in_afghanistan.pdf

топмайди. Афғон можаросини сиёсий жиҳатдан ҳал қилиш йўллари устида кўплаб тадқиқотлар олиб борилди. Амалий жиҳатдан 2010 йил май ойида Ҳамид Карзай ҳукумати Миллий ярашув дастури⁵ доирасида Лоя Жирга чақирилди ва тинчлик музокараларини ташкил этиш учун янги тузилма – Олий Тинчлик Кенгашини ташкил этиш тавсияси илгари сурилди. Бу қуроли муҳолифат билан ярашиш масаласининг аҳамиятини кўрсатар эди. Мамлакат Олий Тинчлик Кенгашининг Марказий Кенгаш аъзолигига барча вилоятлардан 70 нафар нуфузли сиёсатчилар қабул қилиниб ваколатхоналар ташкил этилди⁶. Бу инклюзив ҳукуматни шакиллантириш йўлидаги асосий қадамлардан эди. Бироқ бу ҳаракатлар ҳам ижобий натижалар берди деб бўлмайди. Афғонистон Олий Тинчлик Кенгаши раиси Бурҳониддин Раббоний 2011 йил сентябрда ўлдирилди. У толиблар вакиллари билан учрашув чоғида содир бўлган портлаш оқибатида ҳалок бўлган. Барак Обама, худкушлик ҳужумини қоралаб, Бурҳониддин Раббонийнинг ўлими “фожевий йўқотиш” эканини айтган эди. Афғонистондаги лидерлардан бири доктор Абдулла Абдулла, “Жаноб Раббонийнинг ўлими бутун Афғонистон халқи учун катта йўқотиш” эканини айтиб, собиқ президентни “сўнгги нафасига қадар тинчлик учун курашган шахс”, деб таърифлаган эди. Бу воқеалар Афғонистонда миллий бирликнинг таъминланмаслигидан манфаатдор томонлар мавжуд эканини ва уларнинг фаол эканини исботлайди. 2014 йилги сайловда Ашраф Ғани Афғонистон президенти лавозимини қўлга киритди. Унинг давридаги ҳаракатларга ҳам қарамай, мамлакатда фуқаролар уруши сақланиб қолди. Сиёсий беқарорлик ва терроризмдан ташқари Афғонистон гиёҳванд модда етиштириш бўйича дунёдаги етакчи давлатлардан бири ҳисобланарди. “Толибон” мамлакат ҳокимиятини 2021 йил август ойида эгаллагач, мамлакатни “наркотиклардан холи” қилишга ваъда берди⁷. Жаҳон банки берган маълумотга кўра, ноқонуний қорадори савдоси Афғонистон иқтисодиётида асосий ўринни эгаллашда давом этмоқда. Кўкнори иқтисодиётида 119 минг нафаргача афғон меҳнат қилади ва 2019 йилда ички истеъмол, ишлаб чиқариш ва опиат экспортидан олинган даромад 1,2 млрд доллардан 2,1 млрд долларгача (ялпи ички маҳсулотнинг 7

⁵ Afghanistan Peace and Reintegration Programme (APRP). United Nations Development Programme. 2010. URL: <https://www.af.undp.org/content/afghanistan/en/home/projects/APRP.html>

⁶ Michelle Barsa. How to fix Afghanistan's broken peace process // Foreign Policy. 9 July 2015. URL: <https://foreignpolicy.com/2015/07/09/how-to-fix-afghanistans-broken-peace-process>

⁷ Талибы пообещали бороться с наркотиками в Афганистане. Коммерсант 17.08.2021: <https://www.kommersant.ru/doc/4947301>

фоиздан 11 фоизгача) баҳоланди ⁸. БМТнинг наркотиклар бўйича Бошқармасининг Жаҳон ҳисоботида кўра, 2020 йилда кўкнори етиштириладиган майдонлар олдинги йилга нисбатан 24 фоизга ошиб, 295 минг гектарга етган. Бу ўсиш, асосан, Афғонистонда кўкнори етиштиришнинг 37 фоизга, яъни 163 минг гектардан 224 минг гектарга кўпайиши натижасида келиб чиққан⁹.

Афғонистон Ислом Амирлиги олий раҳбари Ҳайбатуллоҳ Охундзоданинг буйруғига асосланиб, Билол Каримий Афғонистонда кўкнори етиштиришни таъқиқланиши ҳақида хабар берган эди. Бироқ мамлакатдаги вазиятнинг оғир иқтисодий ҳолатда экани ва қаршилиқ ҳаракатининг давомийлиги қонуннинг тўла амалга оширилишига тўсқинлик қилади. Мамлакат аҳолисининг ижтимоий ҳолати ачинарли ва муттасил очлик ҳамда етишмовчилик, коронавирус инфекциясидан ташқари оҳирги уч ой ичида вабо ва сил каби турли касалликларнинг ортиши халқ тинқасини қуритмоқда. Бундай вазиятда етакчи лидерларнинг мамлакат келажаги учун бирлашмаслиги, халқнинг эса тарқоқликка мойил диний раҳнамо ва лидерларга эргашиши вазиятни чигал ҳолда давом этишига олиб келади. Мавзу юзасидан изланишлар давомида маълум бўлдики, олимлар ўз тадқиқотларида ўзига хос ёндашувни намоён этади. Яъни айрим тадқиқотчилар Ислом динининг тарихи ва ривожланиш босқичларига урғуни қаратган бўлса, айримлари диний дипломатияни ечимга элтувчи йўл сифатида кўрсатишади. Бошқаларининг қарашлари геосиёсий томондан чегара муаммоларини ҳал этмай туриб миллий бирликка ҳам эришиб бўлмаслигини қатъий позицияда ҳимоя қилади.

ХУЛОСА

Афғонистон ичидаги турли қабила ва кучларни бирлаштириш, миллий ярашувга эришиш учун Ислом дини талаблари асосида ҳукумат бошқарувини ўрнатиш зарурат ҳисобланади. Қонун устуворлигини таъминлаш жараёнларига ижобий таъсир кўрсатиш мамлакат учун устунлик берса, бу устунликка ислом қонунчилигини ўрганишсиз эришиб бўлмайди. Ивент таҳлилларга таяниб хулоса чиқариш ва Амирлик билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш истиқболларини белгилаш учун аввало муҳим тайёргарлик сифатида ақлий

⁸ World Bank Group Afghanistan Development Update April 2021. Setting course to recovery. Ҳавола: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/e406b6f24c2b7fdeb93b56c3116ed8f10310012021/original/Afghanistan-Development-Update-FINAL.pdf>

⁹ UN Reports Decrease in Opium Production in Afghanistan 26 JUNE 2020 - Edited: 27 June 2020. Ҳавола: <https://tolonews.com/afghanistan/un-reports-decrease-opium-production-afghanistan>

марказларни бу жараёнларга кенг жалб этиш лозим. Шунингдек, Афғонистондаги зиддиятли вазиятни ўрганиб, барқарорликка эришиш ва можароларни ҳал қилиш воситаси сифатида диний омилнинг аҳамиятини белгилаб олиш ҳамда диний дипломатиядан фойдаланиш имкониятларини таҳлил қилиб ички бирлашувни таъминлашда ислом динининг аҳамиятини очиб бериш ўринлидир.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 19.09.2017 куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи.
2. Robert D. The Taliban and the Crisis of Afghanistan. Harward University Press 2009. –P. 107-108.
3. United States Institute of Peace. Afghanistan-Pakistan Ties and Future Stability in Afghanistan NO. 175 | August 2021.
4. Afghanistan Peace and Reintegration Programme (APRP). United Nations Development Programme. 2010.
5. Michelle Barsa. How to fix Afghanistan’s broken peace process // Foreign Policy. 9 July 2015.
6. World Bank Group Afghanistan Development Update April 2021. Setting course to recovery.
7. Абдулҳаким Жузжоний. Ислом ҳуқуқшунослиги, ҳанафий мазҳаби ва Ўрта Осиё фақиҳлари Тошкент ислом университети, Т.:2002. –256 б.
8. Бўронов С. Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни ўрнатиш жараёнларида Ўзбекистон геосиёсати. – Т.: “EFFECT-D”. 2021. –141 б.